સ્ત્રી સુબોધક વાર્તા.

સદ્ગુણી સુશીલા.

આફતમાં ધીરજ.

અણી ચુક્યો સો વરસ જીવે.

લેખક. પ્રકાશક —
વૈદ્ય રણછોડલાલ આબુવાલા,
ગીરગામ બેકરોડ, હાથી બીલ્ડીંગ-મુંબઈ, ૪.

આવૃત્તિ ૨ જી પ્રત ૨૦૦૦
સંવત ૧૯૮૪ સને ૧૯૨૮

કીમત ફકત એક આનો.

સદ્ગુણી સુશીલા.

આફતમાં ધીરજ.

પ્રકરણ ૧ લું.

—:૦:—

રાજનગરના રળીઆમણી માણેકચોકમાં એક ગંજાવર સોના ચાંદીના વેપારીની પેઢી ચાલતી હતી. શેઠનું નામ રતનચંદ હતું. પેઢીમાં સ્વચ્છ ગાદી, તકીયા, હાંડીઓ, ઝુમ્મરો, જુના જમાનાના ઉત્તમ કારીગરોએ ચિતરેલા સુશોભીત તખ્તા રંગબેરંગી ટાંગેલા હતા. આખી પેઢીમાં ઇલેકટ્રીક લાઇટ સુંદર ગ્લોબથી શણગારેલી હતી. પેઢીના આગળની બેઠકમાં મોટા મુનીમની અને તેની બાજુમાં રેશમી ફુલાવર સુંદર કપડાથી મઢેલી ગાદી શેઠની હતી. તેના સામે સુશોભીત સોનું ચાંદી જોખવાનો કીંમતી કાંટો કાચના કવર સાથે ઝળકી રહયો હતો. આ કાટાંના વજનમાં રતીપુર ફરક પડતો નહોતો. કાંટાની બાજુમાં પીત્તળનો નકસીદાર કઠેરો કોઇ ઉત્તમ કારીગરોએ બનાવેલો હોવાથી દરેક બજારવાળાઓ આ કઠેરાની તારીફ કરતા હતા. પેઢીમાં સુંદર ગાલીચો બીછાવેલો હતો. તેની પાસે મુનીમનું

ટેબલ હતું તે પર દેશાવરના કાગળો રોજમેળ, ખાતાંવહી વિગેરે કામના કાગળો પડેલા હતા. મુનીમના હાથ નીચે દશબાર મહેતા ચોપડા લખવા તેમજ બજારનું કામકાજ કરવા સારૂ રાખેલા હતા. તો પણ બહોળા વેપારને લીધે નામું પુરેપુરૂં થતું નહોતું. દેશાવરથી ચાંદી સોનાના ભાવની વધઘટના તાર, કાગળો અંગ્રેજીમાં લખેલા આવતા હોવાથી વાંચવા જવાબ આપવા માટે એક મેટ્રીક પાસ થયેલો કલાર્ક પચીસ રૂપીઆના પગારથી રોકવામાં આવ્યો હતો અને તેને સખ્ત તાકીદ આપવામાં આવી હતી. કે "ગુજરાતીમાં તરજુમો કરી કાંઇ પણ બોલ્યા વગર શેઠ અથવા મુનીમને આપવો," જેથી પેઢીના માણસો કે બીજા વેપારીઓને ભાવની વધઘટ ખબર પડી શકે નહિ. શેઠનો બહોળો વેપાર જોઇ કેટલાક નાના વેપારીઓ અચંબામાં પડતા હતા, કેમકે આ પેઢી પુરે સાઠ વર્ષ પહેલાં કરમચંદ શેઠે સ્થાપી હતી. આ વખતે આઠ વર્ષ થયાં કરમચંદ શેઠ રતનચંદને ત્રીશ વર્ષની પુખ્ત ઉમરે મુકી સ્વર્ગવાસ થયા હતા. શેઠની માફક રતનચંદ વેપારમાં પ્રવીણ હતો. કરમચંદ શેઠે મૃત્યુ વખતે ચાર લાખ રૂપીઆની મોટી રકમ સોંપી હતી. તેમના ગુજર્યાં પછી ચાર વર્ષ વેપારમાં સુખરૂપ નીવડયાં હતાં. પણ બીજાં ચાર વર્ષથી ઉથલપાથલ થવાથી રતનચંદ શેઠને પાંચલાખનું મોટું નુકશાન લાગ્યું હતું. પરંતુ નામાકિત પેઢી હોવાથી નાણાંની ઉથલપાથલ વધારે ચાલતી અને કરમચંદ શેઠ મોટી સ્થાવર જંગમ મિલકત મુકી ગયા છે; એવા ભરમભેદથો હજારોની હુંડીઓ નામપર જતી આવતી અને તેમની હુંડી એક સમે જંગલમાં પણ શીકારવામાં આવતી શાથી કે ભરમ અને પ્રમાણીકપણાનો પ્રભાવ હતો. થએલા નુકશાન

વિષે કોઇ પણ જાણતું નહોતું. કેમકે ખાતાંવહી શેઠ પોતે ખતવી કબજે રાખતા હતા, ફક્ત મુનીમ સ્હેજ જાણતો હતો.

પેઢીમાં દરરોજ સીલીક ત્રીસ હજારથી વધુ રહેતી હતી. ખાનગી મસલત શેઠ મુનીમ ઉપરના દીવાનખાનામાં ચલાવતા. રતનચંદ કરજદારી હોવા છતાં દોરદમામથી પોતાનો કાર્ય વ્હેવાર ચલાવતા હતા. પરંતુ કમભાગ્ય કરજદારોની કાળદેવી દીવાળી નજીક આવવા લાગી જેથી શેઠને ઘણી ચિંતા થતી હતી.

રાજનગરની રળીયામણી દીવાળી નગ્રજનોને આનંદ આપનાર રોશનીથી સણગારેલી, દીવ્યમાન, દીવાળીને કરજદારોની કાળરૂપ દીવાળી કહેવાને જરાપણ શંકા નથી; કેમકે આ પર્વ વહેપારીઓને બીલકુલ સુખરૂપ નથી આસો વદી દશમ થાય કે દરેક વહેપારીઓ એક બીજાનો ચાલેલો વહેવાર તે દિવસથી સમજી લેણું લેવા તજ વીજ કરે છે. આસો વદી અમાસના રાતના બાર વાગ્યા સુધી હિસાબ ચુકતે લેવા સખ્ત ઉઘરાણી કરી કરજદારને અકળાવે છે. બિચારા પારકી પુંજીપર વહેપાર કરનારનું પોકળ દીવાળીમાં ખુલ્લું પડે છે, કેટલાક દરદાગીના વેચી, અગર ગમે તે બ્યાજે ગીરો મુકી કરજ પતાવે છે, કેટલાક ના ઇલાજે દુકાન બંધ રાખી ઘરના ત્રીજે માળે પેસી રહી સ્ત્રીને શીખવાડી મુકે છે કે "બજારમાં ગયા છે." એમ કહેવડાવી ઇજ્જત રાખે છે. અને સખ્ત ઉઘરાણી થવાથી ના ઇલાજે નાદારી કોર્ટમાં જઇ નોંધાવે છે કેટલાક ગરીબ વેપારી દરેકને તે દિવસે નાણાં ચુકતે ક્યાંથી આપે? ના આપી શકે તો નાહાન ઉઘરાણી કરનારાઓ ધાંધલ મચાવી ઓટલાપર બેસી બુમા-

જુમ કરે છે, અને એક બીજાને ખબર પડતાં દશવીશ ભેગા થઇ બિચારાને ઇજત બેઇજત બનાવી કાયર કરે છે. તેથી બિચારા નાહ.રી નોંધાવે એમાં કાંઇ પણ નવાઇ નથી. આ રીવાજ અમદાવાદને આફતરૂપ છે કેમકે માગળીક પ્રસંગે કરજદાર આનંદ નહી મારતાં ઘરમાં છુપાઇ રહેનારા બિચારા ઘણા છે. કેમકે તેઓ આબરૂ સાચવવા નાણાં મેળવવા પ્રયત્ન કરવા છતાં ના બને ત્યારે છુપાઇ રહેવું ઉત્તમ માને છે, કરજ! ખરેખર પિશાચરૂપ છે. કેમકે અગ્નિ-વગર દેણદાર બળે છે, કંપી ઉઠે છે કે જવાબ શું દઇશું? દીવાળીના દીવસોમાં દ્રવ્યવાન ધનાઢયો મનહર મોજશોખ ભોગવે મિષ્ટભોજનો કરે, ઉત્તમ વસ્ત્ર સજી વઇભવ ભોગવે, અને બિચારા દ્રવ્યહીન મનુષ્યોની અધમગતી થાય તે અનુભવી સમજી શકે છે. કહ્યું છે કે!

લેણદારનું સ્મરણ કરવાથી શરીર કંપે છે, નજરે જોવાથી બુદ્ધિ નાશ પામે છે જવાબ શું આપવો તે સુજતું નથી. અરેરે! એવું લેણદાર નામનું મોટું ભુત છે! કે તે ભુતનું સ્મરણ કરવાથી ને જોવાથી તેમજ થાય છે.

એવીજ રીતે આસો વદી અગીઆરસ આવવાથી પેઢીપર અનેક વેપારીઓ હિસાબ કરવા આવવા લાગ્યા તે પ્રમાણે દરેક વેપારી સાથે હીસાબ શેઠ અને મુનીમ કરતા હતા. અને અમાસના દિવસે નાણાં ચુકતે લઇ જવા કહેતા હતા, દશ વીસની નાની રકમો ચુકવી આપતા મોટી રકમવાળાને અમાસની મુદત આપતા હતા. તો પણ આ ગંજાવર પેઢી સામે ઉંચા વચને કોઇ બોલી શકે તેમ નહોતું. કેમકે બહોળો વેપાર હોવાથી દરેકને હમેશાં કામ પડતું હતું. સર્વ

વેપારીઓના હીસાબ ચઉદશના દીવસે પરિપુર્ણ થયા સંધ્યા સમયે લેણાદેણાનો કુલ આંકડો ઝવેરચંદ મુનીમે શેઠના હાથમાં મુકયો. લેણી રકમ કાપતાં આવતી કાલે પાંસઠ હજારની રોકડ રકમ ચુકવવી પડશે. તે કયાંથી લાવી આપવી અને આબેરૂ સાચવવી, તહેવારના દીવસે અન્ય જગોએ ઉછીતા પણ કેમ માગી શકાય તેમ હુંડી પણ લખાય નહિ કે લેવાય નહી શેઠની મુઝવણનો પાર રહયો નહિં. મુનીમ બિચારો મનમાં મુઝાતો હતો કે થશે શું ? પણ નાઇલાજે બિચારો શેઠની દુઃખદ સ્થિતિ માટે વિચારમાં બળ્યા કરતો હતો. રાતના નવ વાગે શેઠ દુકાનને વસેતી કરી ઘેર ગયા. કપડા ખીટીપર ટીંગવી "મ્હારૂં માથું દુખે છે" એમ પોતાની પ્રિય ભાર્યા સુશીલાને કહી સુઇ ગયા સુશીલાએ ચા પીવા માટે ઘણું એ કહ્યું પણ માન્યું નહિ કેમકે.

> કરજ રૂપ વિક્રાળ કાળ, શિર પરે ઝઝુમી રહયો;
> મરજાદ મુકાવા હરામી, હૃદયમાં પ્રસરી રહયો.
> જમડા બિચારા જીવ લેવા, સમયને વિચારતા;
> ન વિચાર કરતા વખતનો, આ લેણદારો આવતા.
> નથી હાથમાં તલવાર કે, પાસે નહી કંઇ હથકડી;
> દીલ દેખતાં આ થરથરે, જવાબ દેઉં શું આ ઘડી.
> દેવા સમાન દુઃખ નહિ, જુઓ વિચારી જન સઉ;
> વિચારજે તું ઉર મહીં, કરજ કરતો ના બહુ.

રતનચંદના હૃદયમાં ચિંતા દેવીએ ચિતા સળગાવી મુકી હતી પ્રાતઃકાળે મ્હારૂ મોં શું બતાવીશ? જવાબ શું દઇશ ? હા ?

લેણદારો તગાદો કરતાં લાખની ઇજ્જત રાખમાં રગદોળાઇ જશે; કાંઇ પણ ઉપાય નથી દાગીના પણ તેટલા નથી. સુશીલાને આ હકીકત કહું તો તે પણ મનમાં બળી દુઃખી થશે અરે! મારા દુઃખ માટે દુભાશે, વલોપાતમાં પડી જશે, આનંદના દીવસોમાં તેના કોમળ હૃદયમાં દાવાગ્નિ સળગી ઉઠશે, મહારી સુખ દુઃખની વિભાગી ભાગ્યવતી દેવી તને શા માટે ચીંતામાં નાખવી જોઇએ? થવાનું હશે તે થશે અરે! પણ મ્હારા પિતાની જામેલી ઇજ્જતને હિણપત લગાડનાર હું કર્મહિણ ક્યાંથી પેદા થયો? મેં આજ સુધી સત્યતાને ગ્રહણ કરી પ્રમાણીકપણાથી વેપાર કર્યો; પ્રભુએ મને નુકશાનમાંથી કેમ ન બચાવ્યો અરે રે! પ્રભુ ત્હારે ત્યાંએ શું ઇન્સાફ નથી? "ધર્મીને ત્યાં ધાડ" ખરેખર! અમદાવાદમાં આફત દીવાળીના સમયે આબરૂદાર પર આવે છે; નિર્લજ્જો બાપદાદાની આબરૂને કલંક લગાડી દેવાળાં કહાડે છે; તેમાનું આપણાથી કંઇ બનનાર નથી બસ! પ્રભુ તું દીનનો દિનાનાથ, નોધારાનો આધાર છે. મને આ અમદાવાદની આફતથી બચાવી લે! નહી તો તારા શરણે ઉઠાવી લે! આ પ્રાણ ખેંચી લે!

એમ નિસાસો નાખી શેઠ એક બાળકની માફક રડવા લાગ્યા, ચક્ષુઓથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો મનમાં અનેક વિચાર તરંગો ઉઠવા લાગ્યા. એમ કરતાં ઘડીયાલમાં દશના ટકોરા થયા ઘરનાં દરેક માણસો સુવાની પોતપોતાની જગ્યાએ જઇ નિદ્રાધીન થયાં સુશીલા પણ બાળક સાથે શેઠના રૂમમાં આવી સામેના પલંગપર શયન કરી નિદ્રાદેવીને પ્રાણ સમ્પર્ણ કર્યાં.

પ્રકરણ ૨ જુ.

મધ્યરાત્રીનો સમય થવા આવ્યો હતો. નગ્રમાં શાન્ત શાન્તી પ્રસરી રહી હતી. પોલીસ અમલદારના રોન ફરતાં કરતા અવાજો કવચિત કવચિત સંભળાતા હતા, આજે કાળીચૌદશની ભયંકર રાત્રી ઘોર અંધકારમય હતી. તેથી કેટલાક મંત્ર સાધનારા ભુવા, જતી, વાઘરી, યોગી, વૈરાગી મંત્ર સિદ્ધ કરવા મશાણુમાં ધુમ મચાવી રહ્યા હતા. નદીના કાંઠાપર ઝીણી બત્તીઓ સાધકોની જણાતી હતી તેમાં વળી કેટલાક દારૂખાનું છોડતા હતા. નદીના ત્રટપરથી થોડે દુર એક ભવ્ય મકાનના પહેલે મજલે દીવાનખાનામાં ઇલેકટ્રીક લાઇટ રંગબેરંગી ગ્લોબમાં સળગતી હોવાથી દીવાનખાનું ઘણું સુંદર લાગતું હતું સુંદર નકસીદાર બે પલંગો ઉત્તમ મચ્છરદાની સહિત શોભામાં વૃદ્ધી કરતા હતા. સામેના પલંગ પર કુલીન કાન્તા સુશીલા અને એક સુંદર બાળક સુતેલાં હતાં. દીવાલપર એનલાર્જ કરેલો રંગબેરંગી ફોટો રતનચંદના સ્વર્ગવાસી પિતા કરમચંદનો હતો અને બાજુમાં તેમની માતુશ્રીનો હતો. પલંગ પાસે એક સુંદર મેજ હતો. જેનાપર ઉંચી કીસમની નકસીથી ભરપુર ઝુલવાળુ રેશમી ગુંથેલું કપડું બીછાવેલું હતું. તેનાપર થોડાંક પુસ્તકો પડેલાં હતાં. પાસે એક નવજુવાન ગૃહસ્થ મલમલનું પહેરણ તેમજ રેશમી કોરનું ધોતીયુ પહેરી લમણે હાથ દેઇ અત્યંત શોકાતુર ચહેરે બેઠેલો હતો. તે આપણી વાર્તાનો ગૃહસ્થ રતનચંદ શોકાગ્નિમાં દગ્ધ થઇ અનેક વિચારો ગોઠવતો હતો. પરંતુ દ્રવ્ય પહોંચે તેમ નહી હોવાથી એકપણ ઉપાય સુજતો નહોતો

આ ભવ્ય મકાન પોતાની માલીકીનું હતું. પણ આ વિપરિત સમંગે ગીરો મુકે અને વાત બહાર પડે તો બાપદાદાની ઈજ્જતમાં ખલલ પહોંચે તેમ હતું. અનેક જાતના વિચાર તરંગો હૃદયમાં ઉઠતા હતા. પણ આબરૂ વખતે જાય એ મુખ્ય કારણ રતનચંદના વિચારોનું ખંડન કરતું હતું. વેપારમાં પ્રવીણ હોવા છતાં કરજદારીની આફત આખી જીંદગીમાં એક પણ વખત જોઇ ન હતી. જેથી આ વખતે આખી સૃષ્ટિનો ભાર શિરપર આવી લાગ્યો હોય ! એવી સ્થિતિ આ રતનચંદની હતી. ઘણા વિચાર કરતાં ફકત એક વિચારે તેના હૃદયમાં દબાણ ચલાવ્યું અને દઢ નિશ્ચયપર આવ્યો કે "આપ મુએ પીછે ડુબ ગઇ દુનિયા" મ્હારા મર્ણ પછી ગમે તે થાવ મ્હારે કાંઇ જોવું છે? મ્હારે તો કોઇને જવાબ દેવો પડશે નહી. બસ ! એજ ઠીક છે. એમ કહી તીજોરી ખોલી અંદરથી એક શીશી કાઢી ખોલી ગ્લાસમાં નાખી, અંદર થોડું પાણી મેળવ્યું અને પીવા જતાં આજુ-બાજુ નજર કરતાં સુશીલા અને બાળકપર નજર પડી. સુશીલાનું મુખાબિંદ જોતાં અને બાળકનો મનહર ચહેરો જોતાં ગ્લાસને પડતો મુકી પલંગ પાસે ગયો. ઇલેકત્રીક લાઇટના પ્રભાવે સુશીલાનું ગોરૂં બદન એક મનહર મોહિની સમાન લાગતું હતું. કેમકે તેના ચહેરાપર વીજળીક લાઇટનો પુર્ણ પ્રકાશ પડતો હતો. તેથી રતનચંદનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું અને માયાના મોહપાસમાં પડી તેના હૃદયમાં પ્રેમનાં પ્રતિબિંબ પડવા લાગ્યાં. પ્રેમાતુર બની બોલવા લાગ્યો "સ્નેહાળ સુંદરી સુશીલા આ ત્હારો દુઃખી પતિ આ ફાની દુનિયાનો સદાને માટે ત્યાગ કરે છે. તેની ત્હને ખબર કયાંથી હોય અરે ! ત્હારો

વિશ્વાસઘાતી બની અનિષ્ઠ આત્મઘાત કરૂં છું. નિર્દોષ બાળક અને સુશીલા મ્હારા મૃતદેહને જોતાં કેવાં કકળી ઉઠશે! અરે તેઓ રૂદન કરશે. પ્રિયની પ્રેમાભિલાષ મનની મનમાં રહી જવાથી અત્યંત પશ્ચાતાપ કરી જીવન ત્યાગી દેશે! અગર [illegible] બની કલ્પાંત કરશે! અરે! મ્હારૂં કુમળું બાળક પિતા [illegible] માને છે. બહારથી આવવાની ખબર પડતાં સામે આવી [illegible] છે. તે બાપ વગરનું બની કોના પાસે હઠ કરશે! [illegible] રતનચંદના હૃદયમાં અંકુશ ચલાવ્યો. તેનું અંતઃકરણ કોમળ સ્થિતિમાં ઝુરવા લાગ્યું. પ્રેમાળ બની સુશીલાના ગુલાબી ગાલપર ચુંબન કર્યું. એકાએક ચુંબનથી સુશીલા સાવધ બની, પણ પતિએ એકાએક કોઈ વખત ચુંબન કર્યું નહોતું. જેથી વિચારમાં પડી હાલી ચાલી નહિ. શું કરે છે તે જોવા આતુર બની રતનચંદના ચહેરા સામે જોઈ [illegible] લાગ્યો.

પ્રિયા! ત્હેં મારૂ મન કોઈ દિવસ કોઈ પણ પ્રકારે દુભાવ્યું નથી, તું મ્હારી સત્યવતી ગૃહદેવી છે. અહા! શિયળવતી, પ્રેમમુર્તિ ત્હારા ગુણોનું વર્ણન કરૂં તે થોડું છે. તેં મ્હારા ઘરમાં ક્લેશ કર્યો નથી, પરનિંદા કોઈની કરી નથી, નોકરચાકર પણ ત્હારૂં સ્નેહવર્તન સગાંવહાલાંઓમાં સ્નેહ સંપાદાન કરી તેં મ્હારા ઘરની અત્યંત આબરૂ વધારી છે. તો પણ ત્હારો ગુણ ભુલી આ ત્હારો પાપી પતિ હવે દુનીઆથી પ્રયાણ કરે છે. બસ! માફ કરજે સુંદરી ત્હારા! મ્હારા છેલ્લા પ્રણામ છે. "એમ કહી ટેબલ પરથી ગ્લાસ ઉઠાવ્યો; હાથમાં ઝાલી એક ટસે ગ્લાસ સામુ જોઈ બોલવા લાગ્યો" દુનીઆના દિલાસારૂપ મ્હારા દુઃખનો આરો લાવનાર વિષ! તું ઝેર નથી પણ

મારા મન અત્યારે અમૃત સમાન છે. માટે રીબાવતું નહિ. એકાએક વ્યાપી અંત લાવજે "એમ કહી રતનચંદ પીવા જાય છે, કે એક સિંહણની માફક છલંગ મારી સુશીલાએ હાથ પકડયો" પ્રાણનાથ આ શું ગતિ! કે બગડી છે મતિ! આ શું પીઓ છો? સુશીલા કહી એક ટસે પતિ સન્મુખ જોવા લાગી ગભરાએલો રતનચંદ જવાબ આપવા જતાં એકાએક જમીનપર ઢળી પડયો. હાથમાંથી ગ્લાસ લઇ સુશીલાએ દુર મુકયો. ગભરાએલી સુશીલા પોતાના પાલવથી પંખો નાખવા લાગી માથું ખોળામાં લીધું, આંખો દબાવી થોડીવારે ચૈતન્ય આવ્યું ને બોલવા લાગ્યો.

રતનચંદ–અરે! મને અટકાવ શા માટે કરે છે? હું ઝેર પીઉં છું.

સુશીલા–શા માટે! પ્રાણનાથ, કેમ બરાબર બોલતા નથી; ગભરાવ છો શા સારૂ?

રતનચંદ–વ્હાલી! કરજ ઘણું થવાથી આવતી કાલ દીવાળીમાં દરેકને ચુકતે નાણાં આપવાને કંઇ પણ આશા નથી, માટે મેં ઝેર પીવું પસંદ કર્યું છે.

સુશીલા–શું આપના વેપારમાં નુકશાન લાગ્યું છે?

રતનચંદ–હા! ત્રણ વર્ષથી ભાવની વધઘટ થવાથી અત્યંત નુકશાન થયું છે.

સુશીલા–હોય નુકશાન અને નફો બન્ને સાથે હોય છે. પણ આમ ગભરાવાથી કાંઇ બનતું હશે? ધીરજ ધરો અને આ દાસી પર દયા રાખો.

રતનચંદ–મનહર સુંદરી! તું શાણી છે. પણ મેં લાચાર બની આ વિષ પીવાનો વિષય પસંદ કર્યો છે, કેમકે તેથી આ જીંદગીનો અંત આવશે; પછી ગમે તે થાવ.

સુશીલા–મરે આપના દુશ્મન ! ગાંડા ન બનો ઉઠો ! બેઠા થાવ. એમ કહી સુશીલાએ રતનચંદને બેઠા કર્યાં પાણી લાવી પાયું સામેથી એક પેટી ખોલી અંદરથી એક સુંદર દાબડો દાગીનાથી ભરપુર લાવી શેઠ પાસે મુકયો, અને કહેવા લાગી.

સુશીલા–પ્રાણનાથ? લ્યો આ દાગીનાને હજુ જોઇતા હોય તો મ્હારા સામે નજર કરો. કેટલો કીમતી દાગીના મ્હારા શરીરપર છે.

રતનચંદ–એ દાગીના ત્હારા પલ્લાના તેમ મોશાળ પક્ષથી આવેલા છે, મ્હારે કામના નથી. તું રાખી મુક તારે કામ લાગશે!

સુશીલા–પલ્લાના હો કે પીયરના હોય એ દાગીના આપની હયાતીનો શણગાર છે. સ્વામી! તમો મ્હારા સૌભાગ્યના સુર્ય છો. એ સૌભાગ્યરૂપી સુર્યનો પ્રકાશ મારાપર કિરણ પાડે છે. ત્યાં સુધી આ દાગીના ધારણ કરવાના છે. માટે પતિ આ દાગીના પહેરી આપનેજ દેખાડવાના છે. આપ મ્હારા જીવનના શણગાર છો. પતિ વગરની પ્રેમદાના દાગીના તીજોરીના તળીયામાં સડાવવા માટે મ્હારા સૌભાગ્યમણી આ દાગીના લઇ આપનું કરજ આપી દો અને હૃદયધાર શાંત થાઓ.

ઘડિઆળમાં એકનો ટકોરો કડીંગ કરી વાગ્યો, શેઠે ઝડપથી ટેબલપરનો ગ્લાસ ઉઠાવ્યો સુશીલાએ પીવા જતાં અટકાવ્યા.

રતનચંદ–બસકર ! સુંદરી મ્હારી દુશ્મન ના થા; મ્હારા બાપ-દાદાની અને મ્હારી ઇજ્જત આ પ્યાલામાં સમાએલી છે. ત્હારા પાંચ હજારનાં દાગીનાથી મ્હારૂ પાંસઠ હજારનું કરજ કાંઇ ચુકી શકે તેમ નથી. સમજી ! ક્રોધમાં કહ્યું.

સુશીલા રોઇ પડી. ધીરજ ધરી શકી નહિ. રતનચંદના ગળે બાઝી ખભાપર માથું મુકી અત્યંત રડવા લાગી તેના આંસુથી શેઠનો ખભો ભીંજાઇ ગયો, ગદગદ કંઠે કહેવા લાગી. પ્રિયતમ! આજ સુધી વિપત્તિનું કાંઇ પણ ચિન્હ મ્હારી નજરે પડ્યું નથી. ને આજે આત્મઘાત કરવાનું કયા હત્યારાએ શીખવ્યુ છે? અને તમોને આ શું સુજ્યું છે. પ્રાણનાથ મ્હને તમો આજ સુધી હુકારો પણ કરતા નહોતા, અને આજ નિર્દય કેમ થાવ છો.

"રોવા [illegible] પણ વળવાનુ નથી. હું મ્હારા બાપદાદાની ઇજ્જતને [illegible] લાગવા દેનાર નથી, ઇજ્જત ખોવા કરતાં મરવું હજાર દરજ્જે વધારે પસંદ કરૂં છું. સમજી ! શેઠ ગુસ્સામાં કહ્યું."

વ્હાલા! વિપત્તિ સમયે ધીરજ ધરવી જોઇએ પ્રાણેશ સઉ સારૂં થશે. આ ભયંકર સમયને શાન્તીથી વ્યતિત કરશો તો સર્વ આશા મળશે. [illegible] ભુલમાં રાજી નથી. તો પ્રભુ આપણું કેમ ખરાબ [illegible] ધારણ કરો અને શાંત પડી સુખેથી સુઇ જાઓ હું આપના પગે પડુ છું. સુશીલાએ રડતાં રડતાં કહ્યું.

સુંદરી બસ કર ! ત્હારી બેવકુફી ભરેલી શીખામણ સાંભળવા માગતો નથી સમય સમયનું કામ કરે છે. તેની ત્હને સમજણ નથી તું ગમે તો રોઇશ, બોલીશ, તેથી હું મ્હારી આબરૂ પ્રાણાન્તે

ખોનાર નથી. ખુશાલી ઉપજાવનાર દીવાળીનો તહેવાર મને કરજથી કાળરૂપ ભાસે છે. તે હું જોનાર નથી. હું ખચિત કહું છું કે આજની સવાર હું જોઇશ નહિં. બસ! દુર થા! શેઠે એકદમ ગુસ્સામાં કહ્યું.

પતિ શા માટે ચાલો આપણે જંગલમાં નાશી જઇએ આપણે ત્યાં મહેનત મજુરીથી નિર્વાહ ચલાવીશું, એક જંગલની ઝુંપડીમાં આપણે સાથે રહી આનંદ માની આપની સેવા કરીશ પતિ આપના પાસે સોનાનો તો શું પણ રૂપાનો રતીભાર દાગીનો નહી માગું. તમારૂં દર્શન કરી સુકા રોટલામાં સંતોષ માનીશ. જંગલમાં આપનાથી મહેનત [illegible] બને તો હું જંગલમાં લાકડાં વીણી લાવી વેચી આપની સેવા [illegible] માટે ચાલો પ્રભુ આ બાળકપર દયા લાવો! સુશીલાએ [illegible] સ્વરે કહ્યું.

વ્હાલાં વાંચક [illegible] સમયના જનસમાજમાં સ્ત્રી કેળવણી માટે ઘણાં [illegible] જોઇએ છીએ. ઘણાં પત્રો સ્ત્રી કેળવણીની ચ[illegible]. તે ખરૂં છે; પરંતુ આધુનિક સમયમાં કયા પ્રકારની [illegible]રૂર છે. કેળવણી કેમ ગ્રહણ કરવી, કરાવવી તે વિષે ભાગ્યેજ કોઇ પક્ષ નિર્ણયપર આવ્યા હોય એમ જણાતું નથી. આ સમયમાં તો ફેશનબાઇએ કેળવણીનો સંચાર પ્રસિધ્ધ કર્યો છે. અને તેમાં સ્ત્રીઓ બુટ, ચશ્મા, પોલકાં, ઝીણી મર્યાદ રહી ન શકે તેવી સાડીઓ, સુંદર બાલની ટાપટીપ, ફેશનેબલ દાગીના, ગીલીટવાળા દાગીના પહેરી બનીઠની ખોટા આડંબર કરવા ઇત્યાદિ કેળવણી ગ્રહણ કરવામાં આવેલી છે, તેમાં પાંચ રૂપીઆના કાપડ

પર પંદર રૂપીઆની સીલાઇ ખર્ચનાર આર્ય ભગિનીઓ યુરોપીઅન લેડીઓની તુલના કરવા ચ્હાય છે. અને બિચારા કમપેદાશવાળા પતિને કરજવાન બનાવે છે. મનમાનતી ચીજ ના મળે તો કંકાસનો કિલ્લો ઘરમાં ઉભો કરે છે, અરે! કેટલીક તો પતિની પેદાશ પરિપુર્ણ નહિ હોવાથી અનર્થના શિખરે ચઢી પાયમાલ થાય છે આ શું કેળવણી છે? નહિજ આ તો પાયમાલ થવાની પ્રદ્ધતિ છે. ખરી કેળવણી તો એજ છે કે, જુઠું બોલવું નહિ, પરનિંદાનો પરિત્યાગ કરવો, પતિને પ્રભુ સમ લેખવો. ઘરસંસાર કરકસરથી ચલાવવો, પોતાનો ધર્મ સાચવવો, પર પુરૂષો સાથે છુટથી બોલવું નહિં, પતિના દુઃખમાં દુઃખી થવું, મન વચન શરીરને નિયમમાં રાખી સદાચરણથી વર્તવું, પતિના સંકટ સમયે સહાય થવું ઇત્યાદિ પતિવૃત્તાના ધર્મમાં પ્રવિણ રહેવું એજ આર્ય ભગિનીઓનો ઉત્તમ ધર્મ છે; કેમકે પતિ, પત્નિનો ખરો શણગાર છે કહ્યું છે કેઃ—

પહેરવાને બીજા અલંકાર (શણગાર) ન હોય તો પણ સ્ત્રીઓને પોતાનો સ્વામી એજ મોટા શણગાર રૂપ છે. જે સ્ત્રી પતિ વિનાની છે, સુંદર શોભાયુકત હોય તો પણ સ્વામી વિના શોભા વગરની છે.

સ્વામી શહેરમાં હોય કે જંગલમાં હોય, પવિત્ર હોય કે અપવિત્ર હોય, પણ જે સ્ત્રીઓને પતિજ પ્રિય છે, તેઓ ઉત્તમ લોકને પામે છે.

તેવીજ રીતે કુલીન કાન્તા સુશીલાનાં પવિત્ર વાકયો આપણે સાંભળ્યાં છે. સુશીલા પીયરમાં સહકુટુંબમાં રહી કેટલુંક જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. અને સાસરે આવ્યા પછી નીતિમય સદાચરણિ, પવિત્ર સતિઓનાં જીવન, રૂષીમુનિઓનાં બોધદાયક વૃત્તાંતો વાંચી મનન કરી

સદબુદ્ધિને ગ્રહણ કરવા ભાગ્યશાળી બની હતી. અને તેથી તેના જ્ઞાનમાં ઘણો વધારો થયો હતો. પતિને પ્રભુ તુલ્ય સમજતી હતી. અને "પતિથીજ ગતિ" એ મંગળ મંત્ર તેણે ગ્રહણ કર્યો હતો. પતિનો ઉદાસી ચહેરો નીરખતાં પોતે ઉદાસી બની ધીરજથી વાત કહાડતી અને તેમને ધીરજ આપી ઉત્તમ સલાહ આપતી સુશીલા હીસાબ કામમાં પ્રવિણ હતી તેમજ દેશીનામાની પદ્ધતિ સારી રીતે સમજતી હતી, કરકસરથી ઘર સંસાર ચલાવતી. કુડકપટ, પરનિંદા, અસત્યવર્તન, ઇર્ષામાં તે સમજતી નહોતી, ફકત પતિવ્રતાના ગુણો પ્રાપ્ત કરી પતિ એજ પ્રભુ સમજતી હતી. તેના સદગુણ અને સદાચરણ તેના બોલવા પરથી આપણે સમજી શકયા છીએ. આટલું આટલું સમજાવ્યા છતાં પતિના દીલપર કાંઇ પણ અસર થઇ નહિ. સુશીલાને કહેવા લાગ્યો કે ત્હારા ખોટા વિચાર જવા દે, સ્ત્રીની બુદ્ધિ પહાણીએ, અગળ ભવિષ્યમાં કાલે શું થવાનું છે. તેનો તને વિચાર નથી. અને બકવાક કર્યા કરે છે, જો ઘડિયાળમાં બે વાગ્યા મ્હારા કાર્યમાં વિલંબ ના લગાડ, અરે! મ્હારૂં શુભ ઇચ્છતી હોય તો મ્હને અટકાવ ના કર. પીવા દે! પીવા દે! એમ કહી ટેબલ પરથી ગ્લાસ ઉઠાવ્યો કે સુશીલાએ ખુંચવી લીધો.

પ્રાણાધાર! અરે! ઓ! મ્હારા હૃદયાધાર? આ નિર્ભાગી કહી કહીને થાકી. જો તમોને મ્હારી દયા ના આવતી હોય અને તમારે પીવુંજ હોય, તો મ્હને અરધું પીવા દો પછી તમારે કરવું હોય તે સુખેથી કરજો. પણ પતિ આપણા મૃત દેહ હાથ લાગવાથી નગ્ર-જનોમાં કેવી ચર્ચા ચાલશે, અરે! આત્મઘાત કરવાથી કેવા પાપને

પ્રાપ્ત થઇ કેવા જન્મને પામીશું તેનો કાંઇ વિચાર આવે છે? અરે! હાય! સ્વામી આ ત્રણ વર્ષનો બાળક મનુ રૂપાના પારણામાં મધુરી નિંદ્રામાં સુતો છે. તે બીચારો માબાપ વગરનો થશે. અરે! દઇવ ત્હને અમારાપર જરા દયા નથી આવતી, આ મ્હારૂં નિર્દોષ બાળક માતા કહી કોને બોલાવશે! પીતાનો પ્યાર તે અણસમજુ બાળક શું સમજી શકે છે. પણ માતા વીના વનગુફામાં રઝળતાં પક્ષીઓ માફક રઝળતું થઇ જશે! ઓ! પ્રભુ! ત્હારા ત્યાં શું ન્યાય નથી, કે સત્યતાને સ્હાય કરી શકતો નથી. પત્રી તમો મ્હારૂ અરધુ અંગ છો. મને અરધુ પીવા દ્યો! પતિ કેમ બોલતા નથી! શુ નિર્દય થઇ જોઇ રહ્યા છો! પ્રાણેશ મ્હારાપર અને આ બાળકપર દયા! દયા!

રતનચંદ–દયા! દયા!! કહી મ્હારૂં ધારેલુ કાર્ય ધુળમાં ના મેળવી દે સુંદરી જા! હુ ત્હને હુકમ કરૂં છું કે પાસેના ઓરડામાં ચાલી જા. અડચણ ના કર!

સુશીલા શાણી સમજુ અને જ્ઞાની હતી ધઇર્યને ધારણ કરી વિચારવા લાગી કે પતિ ક્રોધાવેશમાં છે મ્હારી વાતપર જરા પણ આ વખતે લક્ષ આપશે નહિ, અને એકના બે થવાના નથી. અને વખતે નજર ચુકાવી વિપરિત કાર્ય કરી બેસશે. તે માટે હાલ તો કોઇ યુકિત પ્રયુકતીથી વખત ભુલાવવો ઠીક પડશે. પછી શાન્ત થયે સમજશે.

સુશીલા–પ્રાણનાથ ત્યારે શું તમારો એજ વિચાર છે. સો હું એક વચન માગું છું તે આપો, પછી આપના કાર્યમાં અડચણ નહી કરૂં.

રતનચંદ-લે મ્હારૂ વચન છે. માગી લે શું માગે છે?

સુશીલા-તમારી પાસે અદના એક ભીખ માગું છું!

રતનચંદ-ભીખ શાની! ભીખ! માગણી કર બોલી દે!

સુશીલા-જુઓ ઘડીયાળમાં બે વાગ્યા છે. અને સાડા પાંચ વાગ્યા સુધી આપના ચર્ણ સેવા હું કરૂં પછી આપને ગમે તે કરજો, હું આપને અટકાવ નહી કરૂ આપ પલંગ પર નિશ્ચિંતથી સુઇ જાઓ. હું આપના પગ દબાવીશ. અને તેથીં મ્હને સેવાનો લાભ મળશે, આપને આરામ મળશે.

રતનચંદ-સુંદરી તું એમ ખુશી છે, તો હું ત્હારૂ વચન કબુલ રાખું છું. પણ યાદ રાખજે કે જો સાડાપાંચ વાગી જશે તો તાત્કાળીક મોત નીપજાવવા માટે સામે ખીંટીપર કટાર છે! તે છાતીમાં ભોંકી પ્રાણ પ્રયાણ કરશે. અને તે કમકમાટ ભરેલો રકતપ્રવાહ ત્હારે જોવો પડશે. અને વખતે ખુનનો આરોપ શીરપર આવશે. માટે તે પહેલાં જગાડજે.

સુશીલા-સાડા પાંચ વાગ્યા પહેલાં જગાડીશ. પછી કાંઇ છે પ્રભુ? વિનય ભરેલી વનિતાની વાણીથી રતનચંદ સુઇ ગયા, સુશીલા ચર્ણ સેવા કરવા લાગી શિતળ મંદમંદ પવનની લ્હેરથી નિદ્રાધીન થયા કેમકે બે વાગ્યા સુધીનો ઉજાગરો હતો. નાસિકાનો અવાજ સંભળાતાં સુશીલા ઉઠી ધીમેથી નીચે આવી. ઘડીઆળ પર વારંવાર ત્હેની નજર પડતી હતી. બારીએથી રસ્તાપર જોયું તો ઘોર અંધકાર હતો. શાંતતા પ્રસરી રહી હતી. ટેબલ પાસે આવી વિષનો પ્યાલો તપાસવા લાગી. ઢોળી નાખવા વિચારયું પણ પતિ આજ્ઞાનું

ઉલંઘન થાય માટે જેમ તૈમ રહેવા દીધો. ફરી ઉપાડી વારંવાર તપાસવા લાગી અને મનમાં ધીરેથી બોલવા લાગી.

ઓ ! વિષથી ભરેલા દઇત્ય તું મ્હારા સુખનો સંહારક બની વેરી શા માટે થાય છે. મ્હારો અને આ બાલુડા મનુનો તું દુશ્મન થઇ મ્હારા હૃદયાધારનો વિનાશ કરવા ચાહય છે. અરે ! તું પ્રવાહી છે ત્હારામાં બોલવાની શકિત તો છે નહી. છતાં મુગે મ્હોંડે અનર્થનું મુળ બની પતિના જીવને પરવશ પાડી જીવ લેવાની ત્હારામાં અજબ શકિત ઇશ્વરે શા માટે મુકી હશે ? અરે રે ! અમોને રઝળતા કરવામાં તારૂં શું ભલું થશે ! તને શું ફળ મળે તેમ છે. ઓ ! પ્રભુ એમ કહી સુશીલા થરથર ધ્રુજવા લાગી. ખુરશીપર લમણે હાથ દેઇ બેસી ગઇ.

સુશીલા ખુરશીપર એક ચિંતાગ્રહથી અનેક વિચારો પ્રગટ કરવા લાગી કોઇ પણ બચાવ હાથ નહી લાગવાથી 'પ્રભુ કરે તે ખરૂ" એમ કહી ઉંડો નિશ્વાસ નાખ્યો. સાસુ, સસરાની સુંદર છબીપર નજર પડતા તીવ્ર દ્રષ્ટિથી જોવા લાગી ઝીણા સ્વરથી હાથના ઇસારા કરવા લાગી. પુજ્ય વડીલો ! તમારો બાળક પુત્રવધુ અને પઉત્ર અપાર સંકટમાં આવી પડયાં છે. છતાં આમ જડવત થઇ શું જુઓ છો. અરે ! પુજ્ય વડીલો ! તમારા પુન્યનો પ્રભાવ અમારા પર કાંઇ વરસાવો. અને દુઃખમાં ડુબેલાંને બચાવો. તમોને તમારા પુત્રની દયા નથી આવતી ? અફસોસ ! કોઇ બોલતું નથી ! સંકટમાં કોઇ સાથી થતું નથી. તેમ તમો પુણ મઉન્ય ધારણ કર્યું છે એમ કહી સુશીલા રોઇ પડી. અશ્રુપ્રવાહથી ધવળ સાડી ભી જાઇ ગઇ.

એહા ! આફ્ત ! આફ્ત !! ત્હારામાં એવી નિર્દયતા ભરેલી અલઉકિક શકિત છે કે સંકટમાં સપડાયેલો મનુષ્ય ! ચિત્રો તો શું પણ પવન પાણી સાથે ભાન ભુલી વાત કરતો જાય છે, પણ પ્રતિ ઉતર ન મળતાં નિરાશ થાય છે. ખરેખર દરિયામાં ડુબેલો મનુષ્ય એક તણખલાને મદદરૂપ સમજી તેનો આશ્રય લેવા ચાહય છે. પણ હાથમાં આવતાં નિરાશ થાય છે. એવીજ રીતે સુશીલાની આફ્તમાં બન્યુ છે.

"બસ ! આ હળાહળ વિષથી ભરેલો ગ્લાસ મ્હારે પીવો ઠીક છે." એમ કહી ઝડપથી ગ્લાસ હાથમાં લીધો. બોલવા લાગી. "મારા મીઠા મધુરા ઝેર, દુઃખીઓને શાંતિ આપી સુવાડનાર. તું ઝેર નહી પણ આ વખતે અમૃત છે કેમકે ત્હારી કૃપાથી દુનિયાના દુઃખોનું વિસ્મરણ થશે." ટેબલપર ગ્લાસ મુકી બે હાથ જોડી પ્રભુ વંદના એકાગ્ર ચિતે કરવા લાગી.

વિશ્વ બાગમાં હસ્તુ રમતુ, વસ્તુ સદા શિતળકારી;
સુખ દુઃખ હા ! કેવાં હોય તે, અનુભવ આજ થયો ભારી.
પળમાં પલટી બાજી વિધાત્રા. વેરણના થાજે મ્હારી;
કંથ કારમુ કૃત્ય કરે આ, કળી મેં અકલગતિ ત્હારી.
સત્યને સહાય થજે તું માતા, ભવ દુઃખને હરનારી;
અંબે આશ પુરણ કર મ્હારી, સ્વામી જીવન લે ઉગારી.

વિશ્વ બગીચાની મહીં, સ્ત્રી પુરૂષરૂપ કુસુમો અહા !
પ્રફુલ્યાં કુસુમો છેદવા, વિધાતા રૂપ અનિલ અહા !

પ્રફુલતાં હસતાં સદા, સંયોગમાં સ્નેહે રહે !
હા ? વિયોગ કરાવતાં, વિધાતા અનિલ ન કાં દહે !
સંયોગમાં વિયોગ તેં, મેલ્યો વિધાતા હા ! અરે !
ત્હારી લીલા હા ! છે અલૌકિક, જગત જીવો શું કળે !
વેરણુ ન બનજે તું વિધાતા, પણ તું સહાયક થઇ ખરે !
સ્વામી જીવનમાં ધઇર્ય ચઇતન્ય, અર્પીને શાન્તિ કરે !

છેલ્લી કડી પુર્ણ થતાં એકદમ ઇલેકત્રીક લાઇટ ગુલ થઇ અંધકાર પ્રસરી રહયો, અચંબામાં પડી વિચારવા લાગી. એટલામાં સામે દીવાલપર એક ભયંકર ભવ્ય તેજસ્વી ચતુર્ભુજ સાડી ધારણ કરેલી દિવ્યમાન મુર્તિ નજરે પડી, સુશીલા એકી નજરે જોઇ રહી પગે પડી કાંઇપણ બોલી શકાયું નહી. ઝીણો સ્વર સંભળાવવા લાગ્યો.

શિયળવતી તું શાન્ત થા, તું ધર્ય ધરને સુંદરી;
તુજ શિયલનાજ પ્રભાવથી, દુઃખસિંધુને જાશે તરી.
સંસારના સ્વર્ગીય સુખો, મળશે મજેનાં સુંદરી;
સઉભાગ્ય કુમકુમ તુજ લલાટે, હો ! સદા મુજ કીકરી.
સહાય છું સુલક્ષણી, સત્યે સુભાગી સુંદરી;
ધન્ય પતિ ધર્મ ત્હારો, ધીરજધર તું કીકરી,

છેલ્લી કડી પુર્ણ થતાં એકાએક ઇલેકત્રીક લાઇટ ચાલુ થઇ. સુશીલા આમ તેમ જોવા લાગી કાંઇ પણ નજરે પડયું નહી. પતિના નિદ્રાવશ ચહેરાપર નજર પડતાં ભ્રમિત થયેલી સુશીલાના અંતઃકરણને દુઃખનો જરાપણ આઘાત વજ્ર સમાન નિવડે તેમાં નવાઇ નથી. જેમ સુકોમળ કદળી પવનના સપાટાથી જમીનપર તુટી પડે તેમ સુશીલા મુર્છાગત થતાં બેભાન થઇ જમીનપર તુટી પડી.

પ્રકરણ ૩ જું.

આવતી કાલે દિવ્યમાન દીવાળીનો આનંદમય દિવસ હોવાથી માણેકચોકમાં મોટી દુકાનોવાળા ગાદી, તકીયા સુંદર ગલેફ ચઢાવી શણગારતા હતા, કેટલાક તખ્તા, હાંડી, ઝુમ્મરો, જોખવાના કાંટા, પીતળની દીવીઓ, વિગેરે માંજતા હતા મોટા મુનીમ મહેતાઓ લાંબા લાંબા ચોપડાઓ તપાસી ઉઘરાણીના આંકડા ઉતારતા હતા. તેથી માણેકચોકમાં આજે દીવસની માફક રાત્રીના સમયે વસ્તીની ધુમ મચી રહી હતી. ફુવારા સામે મનોરદાસની પહેલે મજલે મોટી પેઢી હતી નાંણા સંબંધી લેવડદેવડનો ઘણો ખરો વહેવાર તેમનો ચાલતો હતો. મનોરદાસની ઉમ્મર આશરે પચાશ વર્ષની હતી. તેઓ આરામ ખુરશીપર બેસી એક રૂપેરી હોકકો ગટગટાવી રહયા હતા, તેમનાં ધર્મપત્ની નંદકોર તથા તેમનો પુત્ર એક વિશ્વાસુ નોકર હરીલાલ હતો તેમની સાથે રામેશ્વર, જગન્નાથ, કાશી, ગોકુલ મથુરાં વિગેરે પવિત્ર સ્થળોએ જાત્રા અર્થે મોકલ્યાં હતાં. દશબાર દીવસથી તેઓનો કાગળ નહી હોવાથી શેઠ ફીકરમાં પડયા હતા, બારવર્ષનો બાળક અને ધર્મપત્ની દુર દેશાટનમા હોય અને કાગળ ના મળે તો ફીકમંદ થવું પડે એમાં નવાઇ નથી. એટલામાં નીચેથી તારવાળાએ જોરથી બુમ મારી "મનોરદાસ છબીલદાસ" શેઠે ઉપર આવવા જણાવ્યું. તારવાળાએ ઉપર આવી સહી કરાવી તાર આપ્યો સામેની પેઢી ઉપરથી તાર વાંચવા માણસ બોલાવવા મોકલ્યું. તાર વાંચનારે આવી તાર વાંચવા માંડયો.

કુન્દન અને નંદકોર એકાએક બીમાર પડયાં છે. હું ગભરાઉ છું. જલદી આવો. મોકલનાર. હરીલાલ બી. પટેલ મુરકટક.

"શું બન્ને મા દીકરો શીક છે. તાર કેટલા વાગે મુકેલો છે." શેઠે ગભરાટમાં પુછયું. "સવારના ૯×૪૫ મીનીટે મુકેલો છે." વાંચનારે કહ્યું. શેઠે ભઇયાને તથા સીપાઇને બોલાવી કહ્યું કે "નગીનદાસ મુનીમને એકદમ જલદી બોલાવી લાવો. અને કહેજો કે તાર આવવાથી શેઠ ગભરાય છે. માટે એકદમ બોલાવે છે. શેઠે કહ્યું. ભયો તથા પહેરાવાળો સીપાઇ બન્ને જઇ મુનીમને બોલાવી લાવ્યા.

નગીનદાસ—શેઠ શું હુકમ છે.

મનોરદાસ—આ તાર આવેલો હોવાથી સવારના છ વાગ્યાના મેલમાં જવા ધારૂ છું.

નગીનદાસ—આપ ધીરજથી જાવ. વખતે સ્હેજ તબીયત બગડી હશે?

મનોરદાસ—આજે તીજોરીમાં કેટલી સીલીક હશે.

નગીનદાસ—આશરે બે લાખ પાંત્રીસ હજાર સીલીક હશે.

મનોરદાસ—આજે વેપારીઓને કેટલા ચુકવવાના છે?

નગીનદાસ—આસરે સીતેર હજાર.

મનોરદાસ—વારૂ! દોઢલાખ રૂપીઆ મ્હને આપો.

શેઠના કહેવા મુજબ મુનીમે દોઢ લાખ રૂપીઆની ચલણી નોટોનું બંડલ લાવી હાથમાં મુકયું એટલે શેઠે ભઇયાને અને સીપાઇને બન્નેને રતનચંદને બોલાવવા હુકમ કર્યો અને કહ્યું કે "રતનચંદ શેઠને કહેજો કે તમારૂં જરૂરનું કામ છે માટે ચાલો" બન્ને નોકરો રતનચંદને બોલાવવા ચાલતા થયા.

મનોરદાસ--નગીનદાસ કાલે આપણી ઉઘરાણી કેટલીક આશરે આવશે?

નગીનદાસ--આશરે પચાશ પંચાવન હજારની આવશે.

મનોરદાસ--વારૂં એટલાથી કામકાજ ચલાવજો. વધુ નણાંની જરૂર પડે તો રતનચંદ પાસેથી મંગાવી લેજો, આ દોઢ લાખની રકમ તેમના ત્યાં અનામત ખાતે જમે કરાવું છું. કેમ ઠીકને?

નગીનદાસ—બહુ સારૂં નકામું જોખમ તીજોરીમાં શા કામનું.

શેઠ રતનચંદ પર પુર્ણ વિશ્વાસ ધરાવતા હતા કેમકે રતનચંદની ક્રેડીટ બજારમાં ઘણી સારી હતી. જંગલમાં નાના ગામડાઓમાં પણ તેમની હુંડી એક વખતે શીકારવામાં આવતી હતી. રતનચંદના પિતા કરમચંદ અને મનોરદાસ સરખા ઉમ્મરના હોવાથી તેઓ મિત્રો હતા. રતચંદ પુત્રની માફક શેઠની હરવખત સલાહ લેતો પરતુ વેપારમાં પ્રવિણ શાન્ત સ્વભાવનો રતનચંદ પોતાને લાગેલા નુકશાન સંબધી કોઇને જાણ પડવા દેતો નહોતો. પોતાની સ્ત્રી સુશીલાને ફકત આજેજ ખબર પડી હતી. અન્ય કોઇ પણ બજારમાં જાણતું નહોતું. કરજદારીની કાળરૂપ ચિંતા તેના હૃદયમાંજ સમાવતો હતો પછી આજની હકીકત વ્હાલા વાંચક આપણી જાણમાં છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

આશા તરંગોમાં અથડાતી, ભવીષ્યના વિચારોને અનુમોદન કરતી કુલીન કાન્તા સુશીલા જમીનપરથી બેઠી થઇ. હાય! પ્રભુ! પ્રભુ!! હવે તો સળગતો દાવાઅગ્નિ નજીક આવવા લાગ્યો. અરે

રે ! પ્રભુ આ જીંદગીનો અંત કેમ નથી આવતો. હવે તો હદ થઇ એટલામાં ચાર વાગ્યાનો સમય થવાથી ઘડીઆળમાં કડિંગ કડિંગ ચાર વાગ્યા. સુશીલા ચમકી ઉઠી. ઘડીયાળને ઠપકો દેતી હોય તેમ ગુસ્સામાં બોલવા લાગી.

ભુંડી શું ભુતની પેઠે, ઉતાવળ આજ ત્હારે છે;
સતાવે છે રીબાવે છે, અંતરે આગ મ્હારે છે.
દહે છે દીલડું મ્હારૂં, ટકોરા તીર સમ ત્હારા;
હૃદયની હાય ના જાણે, સ્વામી જો જાગશે મ્હારા.
ટક ટક શું કરે ઘેલી, તપેલીને તપાવે છે;
સુશીલા સળગતી દેખી, અરિરૂપ શું સતાવે છે.
અરે ! અંતર બળે ચરચર, નથી તેની ત્હને પરવા;
ભુંડી શું ભાન ભુલે છે, જરા તું રાખ્ય મન પરવા

એટલામાં મકાનનાં બારણાં કોઇએ જોરથી ધકેલ્યાં. નોકરો નિંદ્રાધીન હતા પરંતુ સુશીલા જાગતી હતી. તેણે બારીમાં આવી પુછયું કોણ ? " રતનચંદ શેઠજી રતનચંદ શેઠજી ઘરમેં કોન હય કયું. કોઇ બોલતા નહી " એમ કહી સીપાઇએ હાંક મારી ભાઇ એમનું અત્યારે શું કામ છે ? સુશીલાએ પુછયું.

હમારે મનોરદાસ શેઠ પેઢીમેં અભીકેઅભી બુલાતે હય. બ્હોત જરૂરી કામ હય. સિપાઇએ કહ્યું.

સુશીલા શાન્ત સ્વભાવની હતી પણ ઘણી ચોલાક હતી. તેથી વિચારમાં પડી કે અત્યારે મનોરદાસ શેઠને શું કામ હશે ! જો પતિને જગાડીશ તો ગ્લાસ પીધા વગર રહેશે નહિ, ત્યારે આ સીપાઇને શું જવાબ આપવો. ના જગાડું ને વખતે જરૂરી કામ

હોય તો તેથી કાંઈ નુકશાન થાય ગમે તેમ હોય પણ જગાડવા તો નહીજ કેમકે સમય વિચિત્ર છે. જગાડવા તો નહી એમ દ્રઢ નિશ્ચય કરી બારીપર આવી કહ્યું કે ભાઇ તેઓ તો ઉંઘી ગયા છે અને તેમનો અમને સખ્ત હુકમ છે કે ગમે તેવું કામ હોય તો તેમને જગાડવા નહી. ને જરૂરી કામ હોય તો બાજુના મહોલ્લામાં અમારા મુનીમ ઝવેરચંદ રહે છે. તેમને બોલાવી જાવ. મુનીમ જે કાંઇ કામ કરશે તે શેઠ કબુલ રાખશે સુશીલાએ ચપળતાથી જવાબ આપ્યો.

સિપાઇ ઝવેરચંદના ઘેર બોલાવવા ગયો સુશીલાએ ધીરેથી બારી બંધ કરી ખુરશીપર બેઠી વિચારવા લાગી કે રાત્રે ચાર વાગે સિપાઇ કેમ બોલાવતો હશે. અરે! પ્રભુ હવે તો કૃપા કરી મ્હારા પતિને કાંઇ ધીરજ આપ્ય! એમ કહી ખુરશીપર માથુ ટેકવી વિચારમાં પડી.

પોણાપાંચ વાગ્યાને ઝવેરચંદ મુનીમે આવી બારણાં ઠોકયાં, નીચે નોકરો ચાકરો જાગતા હતા. બારણાં ઉઘાડયાં. ઝવેરચંદે ત્રીજે માળ જઇ દીવાનખાનાનું બારણું ધકેલ્યું. આ વખતે સુશીલા આખી રાતનો ઉજાગરો હોવાથી અર્ધનિંદ્રામાં હતી તે એકદમ જાગી ઉઠી બારણું ઉઘાડયું. અને બહાર છજામાં આવી ઉભી. "કેમ ભાઇ કાંઇ કામ છે શેઠનું ? સુશીલાએ કહ્યું.

સુશીલા બ્હેન શેઠનું અત્યારે કાંઇ કામ નથી. લ્યો આ નોટોનું બંડલ અને આ બીડેલું કવર અને આ શીલબંધ બે ડાબડા મનોરદાસ શેઠે આપેલા છે તે શેઠ ઉઠે એટલે આપજો. દોઢ લાખ રૂપીઆની નોટોનું જોખમ મ્હારા પાસે રાખવું તે ઠીક નહી. માટે શેઠના

ત્યાંથી સીધો અહીં આવ્યો છું. સંભાળીને મુકજો. બીજી હકીકત શેઠને સવારે રૂબરૂ કહીશ. એમ કહી ઝવેરચંદ ચાલતો થયો.

નોટોનું બંડલ જોતાં ધીરજ આવી પરંતુ કવર બીડેલું હતું. અંદર શું હકીકત હશે વળી કાંઇ વિપરિત પેગામ હશે તો માઠી દશા આવશે. માટે પત્ર ખોલી વાંચી લેવો એજ ઉત્તમ સમજી ધીરેથી ખોલ્યું. મનમાં વાંચી પાછું બંધ કરયું. પત્ર વાંચતાં સુશીલા હર્ષમાં આવી પત્રને ટેબલપર મુકયો. બે હાથ જોડી પ્રભુ તું તો નોંધારાનો આધાર છે. પ્રભુ તું સદા સુખનો કર્તા છે. ભક્તનો ભગવાન! ભાગ્યાનો ભેરૂ! અનાથનો નાથ! તેં આ રંક બાળકીને ઉગારવા ખુશ ખબર જણાવી. અહા! કોણ જાણતું હતું કે આજ સવાર ખુશાલીમાં પસાર થશે. હે દીનબંધુ ત્હારી અકળગતી ન્યારી છે. જેમ અદ્રશ્ય રહી અણીના વખતે દરોપદીનું સતીત્વ સાચવવા નવસો નવાણું ચીર પુરયાં તેવીજ રીતે સંકટ સમયે મ્હને ત્હારી સહાય મળી છે. એક કલાક પછી શું નું શું થઇ જાત. અહા! મહાદેવી ત્હારી કૃપાનું આ પરિણામ છે. તમારા પવિત્ર વચનો રૂપી અમૃતવાણીની અશ્રધાળુ બની વિશ્વાસ ના કર્યો અને મ્હને ખોટો ભાસ થાય છે. એમ સમજી કાંઇ પણ કદર ના કરી શકી માતુશ્રી ઇલેકટ્રીક લાઇટ ગુલ થઇ થોડીવારમાં ચાલુ થઇ તો મશીન બગડવાથી ગુલ થઇ એમ મ્હારૂં ધારવું થયું હતું, પણ મહાદેવી ત્હારી અદભુત શકિતનું પરિબળ હતું. ત્હારાં ખરેખર! દર્શન કરવા ભાગ્યવંત બની અહા! જગત અંબે ત્હારોજ અમોને આશરો મલ્યો છે. કાળના કાળરૂપ પંજામાંથી તેં અમોને ઉગાર્યા છે. અહા! ત્હારા

તેજોબળનાં પ્રભાવે પતિની ત્રાશદાયક મેં અણી ચુકાવી એ પણ ત્હારી અકળકળા છે. ખરેખર! **સંકટ સમયે ધીરજ મોટી વાત છે.** એ કહેવત કોઇ અનુભવીના અંતરોદગાર હોવા જોઇએ.

હવે પતિને જાગૃત કરવા જોઇએ એમ વિચારતી હતી એટલામાં તારવાળાએ નીચેથી બુમ મારી "તનચંદ કરમચંદ" સુશીલા નીચે આવી તાર સહી કરી લીધો. તાર ખોલી જોતાં અંગ્રેજી અક્ષરો જોતાં નિરાશ બની કોને વંચાવવો. પરંતુ સુશીલા એ વિચાર્યું કે વખતે વેપારનો કાંઇ ગુપ્ત ભેદ હોય તો તેથી નુકશાન થાય. અને પતિના ઠપકા પાત્ર બનવું એ ઠીક નહી. ઉઠશે એટલે વાંચશે, પણ વખતે કાંઇ ભયંકર ખબર હશે તો વળી નવી આફત જન્મ લેશે ખેર જેવી પ્રભુની ઇચ્છા.

આફતમાં સપડાયેલો મનુષ્ય સંકટના સમયનું હરવખત ચિંતવન કરે છે. ભય પામેલો મનુષ્ય ચિત્તભ્રમીત હોવાથી ભયંકર આકૃતિ દેખે છે, ઠગાયેલો મનુષ્ય ફરીથી ના ઠગાઉં એમ કાળજી રાખે છે. ચોરનો ભય પામેલો મનુષ્ય જાપતો કરી સુવે છે. અને હરેક પ્રકારનાં સંકટ સહન કરેલો મનુષ્ય ચડતી પડતીથી ડરતો નથી, અને હીમતવાન બને છે. માટે સંકટ એ દુઃખ સુખ સમજવાની કુંચી છે. અને તેથી મનુષ્ય સદચારિત્રમય બની ચપળતાને પામે છે.

સાડા પાંચ વાગે સુશીલાએ સુંદર રાગથી હર્ષમાં આવી પલંગ પાસે ખુરશીપર બેસી પ્રભાતીઉ ગાવા માંડયું.

જાગ્યને જદુપતિ, કૃષ્ણ કમળાપતિ, સંકટે સહાય મુજ કોણ કરશે—જા૦
હરી મ્હારો હર્ષથી, સત્યને સહાય થઇ, દાસ દુર્ભાગ્યને દુર કરશે—જા૦
દયા નિતી શાંતીને, ધાર્ય ભક્તિભલી રાજી થઇ રઘુપતિ હાથ ધરશે—જા૦
કીડીને કણ દઇ, હાથીને મણ દઇ, પરમ પરમાત્મા શાંત કરશે—જા૦

પ્રસન્ન વદને સુશીલાના કોમળ કંઠની માધુર્યતામાં લીન થઇ. રતનચંદ જાગી ઉઠયા. હે ! કેટલા વાગ્યા છે. શું પ્રભાત થઇ ગયું. લાવ ગ્લાસ લાવ ગભરાયેલા રતનચંદે કહયું, પ્રાણેશ ! હજુ તો સાડા પાંચ વાગ્યા છે. ગભરાવછો શા માટે. સુશીલાએ મૃદુ હાસ્યથી કહયું. સુંદરી કઠોર બની આ સમય હસવાનો છે? રતનચંદે કહયું

હા ! આપને ધર્યતા નથી મને પ્રભુએ ધીરજ આપી છે. પ્રાણનાથ આપ ઉઠો અને ટેબલપરથી ગ્લાસ, કાગળો, નોટો, તાર, બધાં તપાસો. સુશીલાએ શાન્તીથી કહયું. વળી રાતના સમયે તાર, ટપાલ કયાંથી ? રતનચંદે કહયું.

હૃદયાધાર આપણા પર પ્રસન્ન થઇ શ્રી હરીએ મોકલ્યાં હશે. સુશીલાએ કહયું. રતનચંદ ઉઠી ટેબલ પાસે જઇ તપાસ્યું તો સુશીલાની કહેલી હકીકત ખરી હતી. મનોરદાસનું કવર ખોલી વાંચવા માંડ્યું.

પ્રિય ભાઇશ્રી રતનચંદ કરમચંદની સેવામાં
જોગ.

લખવાનું કે કુન્દન અને તેની માતુશ્રી જાત્રામાં શીક છે એવા શોકજનક સમાચારથી હું કટક જાઉં છું. દુકાનમાં વધુ જોખમ નહી રોકતાં આ સાથે મોકલેલી દોઢલાખ રૂપીઆની ચલણી નોટો તપાસી મ્હારા અનામત ખાતે જમે કરશો. પેઢીમાં હું આવું ત્યાં સુધી આપણી જોણી ખબર રાખશો તે તમારો પુર્ણ ભરોસો છે. વળી ખુશીનો પત્ર ત્યાં ગયા પછી લખીશ.

લી૦, આપનો,
મનોરદાસ છબીલદાસના
જયશ્રીકૃષ્ણ વાંચશો.

પત્ર વાંચી તાર વાંચ્યો. બંનેમાં પ્રભુની કૃપા વરસેલી. હતી જેથી ખુશ ખુશ થઈ ગયો. પ્રેમાવેશમાં આવી સુશીલાનો જમણો હાથ પકડી છાતીપર દબાવ્યો, મ્હારી મનહર મોહીની સદ્‌ગુણી સુશીલા ધન્ય છે ત્હારી, ધીરજને, જો આ દેઢ લાખની નોટો અને આ તારમાં એવા સમાચાર છે કે એક લાખને પંદર હજારનો નફો મળશે કેમકે ચાંદીનો બજાર ઉછાળો ઉછળી ૮૬ાા થયો છે. આપણો ભાગ્યોદય આજે થયો છે. મ્હારી ભાગ્યવતી સુશીલા તેં મ્હને ગ્લાસ પીતાં ના અટકાવ્યો હોત તો મ્હારી અને ત્હારી શી વલે થાત. ખરેખર અણી ચુક્યો સો વર્ષ જીવે, ધીરજ સારી વાત છે. મ્હારી ગુણીયલ કાન્તા ત્હારાં વચનો મ્હને અમૃત સમાન લાગે છે. અહા! તેં મ્હારાથી વચન માગી. મ્હારી પણ ચુકાવી તે હવે સમજાયું પ્રિયા ત્હારાં શું વખાણ કરૂં અહા! આ વખતે ત્હારી સદ્‌ગુણી સ્નેહાળ પ્રેમમય જ્યોતિનો પ્રકાશ મ્હારા હૃદયમાં ઝળકી રહ્યો છે પ્રિયા આ વખતે દુનિયામાં એક પણ ચીજ ત્હારા ગુણોના બદલામાં ઇનામ તરીકે આપી શકું તેવી મળવી મુશ્કેલ છે. તો લે પ્રીયા આ નિરભાગીનેજ સ્વીકારી કૃતાર્થ કર. તુંજ મ્હારી ગૃહદેવી છે. રતનચંદે હાથ લંબાવ્યા સુશીલા સ્મિત હાસ્યથી પતિને બાઝી પડી. પ્રેમી યુગ્લોએ એક બીજાને સ્નેહ યુકત ચુંબનો કર્યા.

મ્હારી હૃદયમણી મધુરી ત્હારી ધીરજનાં વખાણ કરૂં તેટલાં થોડા છે. ખરેખર તેંજ મ્હારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. તું મ્હારી જીવન દાતા છે. નહી તો અનિષ્ઠ આત્મઘાતથી બાપદાદાની આબરૂ ધુળમાં મળી જાત. અને આપઘાતથી કાળોટીલી લાગતે ખરેખર! ત્હારા સદ્‌ભાગ્યના પ્રતાપે પ્રાણ બચ્યો છે. સમજી મ્હારી મેના! રતનચંદે હસતાં કહ્યું.

પતિ મેં કાંઇ પણ કર્યું નથી. સર્વ દીનદયાળ જગનિયંતાની કૃપાથી થયું છે. પતિ પતિને સંકટ સમે સહાય થાય. એમાં નવાઇ નથી. પ્રાણાધાર આ દાસીએ તો ફકત ફરજ બજાવી છે જે સ્ત્રી પતિને તુચ્છ ગણી સંકટ સમયે દુર રહે તે સ્ત્રીને લાખોવાર ધિકકાર છે હૃદયાધાર પતિ સતિનું અર્ધું અંગ છે તો તેના દુઃખે દુઃખી અને સુખે સુખી થવું એ પવિત્ર સ્ત્રીની ફરજ છે. હૃદય વલ્લભ આપ રાજી હો તો અમારૂં હૃદય રાજી રહે. આપની કૃપા એજ અમારૂ ધનભાગ્ય! આપનું જીવન તે અમારો સુખરૂપ શણગાર। આપ આ સંસારમાં અમારા રાજા છો અને અમો તમારા તાબાના પ્રધાન છીએ એવું પંડિતો માને છે. તેમાં લેશ પણ શંકા નથી.

પ્રિયા સ્વભાવ કાંઇ એક સરખા હોતા નથી. ત્હારા જેવી સત્ય શિયળવતી સ્ત્રી જેને મલી હશે. તે ખરેખર સ્વર્ગીય સુખો ભોગવે તેમાં નવાઇ નથી, પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રાપ્ત થવી તે ભાગ્યપર આધાર રાખે છે આ અસાર સંસાર તરવાને સદગુણી સ્ત્રીની જરૂર છે, કમભાગ્યે કલેશ કરનારી કર્કશા મલે તો તે ચોમાસાના ઝાંઝવાના નીર સરખું છે. કેમકે તેમાં પુરૂષ કોઇ સુખી હોતો નથી. અને અનેક ઉપદ્રવ ભોગવવા પડે છે. પ્રિયા પુરૂષાર્થ કરવાથી ધન મળી શકે સદમાર્ગે દ્રવ્ય ખર્ચવાથી કીર્તી મળે, હજારો લાખો રૂપીયા ખરચી પુરૂષ રૂપવંતી સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરે પણ સત્ય શિયળ સાચવનાર પતિવ્રતા સદગુણી સ્ત્રી તો કરોડો રૂપીઆ ખર્ચતાં મળવી મુસ્કેલ છે. મ્હારા મહાભાગ્યે સુશીલા ત્હારો સાચો સંબંધ બંધાયો છે, અને આજે કુજનના કાળચક્રને ધર્યતા ધારણ કરી તેં હઠાવ્યું છે તેમાં નવાઇ નથી. રતનચંદે કહ્યું.

ખરેખર નેક દાનતનો બદલો ઇશ્વર આપે છે હરકોઇ સ્થિતિનો મનુષ્ય શુદ્ધ હૃદયથી પોતાનું કરજ લેણદારને આપવા ઉમેદ રાખે અન્ય કોઇ મલીન વાસના મનમાં ઉત્પન્ન ન કરે તો હરપ્રકારે કુદરત કૃપાળુ બની તેને દ્રવ્યની મદદ મેળવી આપે છે.

ઇજ્જત વધારે છે. પણ કમભાગ્ય મનુષ્યો લીધું તેનું આપવું નથી એવી ભ્રષ્ટ બુદ્ધિ ધારણ કરનાર પર કુદરતનો ભયંકર કોપ ઉતરે છે અને મહાન સંકટો ભોગવવાં પડે છે. કેમકે એક પાઇપણ કોઇ ધીરતું નથી. માટે દરેક મનુષ્યે કરેલું કરજ મોડું વહેલું આપવા દ્રઢતાથી અંતઃકરણ શુધ્ધ રાખવું.

એવીજ રીતે રતનચંદને કરજ કરતાં બમણી રકમ સમયે સંપાદન થઇ તેના પર પ્રભુની કેવી કૃપા વૃષ્ટી થઇ તે આપણે જાણીએ છીએ. માટે પાપવૃતીનો પરિત્યાગ કરવાથી શુદ્ધ અંતઃકરણને પ્રભુ સહાય થાય તેમાં નવાઇ નથી.

રતનચંદ દુકાનપર જઇ મહેતા મુનીમો નોકરોને એણી આણી પગારમાં વધારો કરી આપ્યો.

રતનચંદ અને સુશીલાનુ પ્રેમી જોડું હતું. તેઓ વચ્ચે અજબ પ્રકારનો પ્રેમ હતો. આજકાલનો સુધરેલો પ્રેમ તેમનામાં નહોતો પણ નળ અને દમયંતી, સીતા અને રામ, સત્યવાન અને સાવિત્રી જેવો સત્ય પ્રેમ તેમનામાં હતો. સુશીલા પોતાની ધનાઢય સ્થિતિમાં પણ પતિની ચર્ણદાસી સમજતી હતી. રતનચંદ તેને ગૃહદેવી તુલ્ય ગણી તેના પ્રેમાળ વાકયોથી અને સતીત્વ સ્નેહને આકર્ષાઇ એક પણ વચન ઉલંઘન કરતો નહોતો, સત્ય સ્નેહ સાધક સુશીલા ધન્ય છે ત્હારા જીવનને, ધન્ય છે ત્હારી શુદ્ધ બુદ્ધિને, ધન્ય છે ત્હારાં સદાચરને અહા! આર્યભુમિ ત્હારા પર આવાં સ્ત્રી રત્ન પાકે તો ત્હારી કરમાઇ ગયેલી વેલડી ફરી પ્રફુલ્લીત બને અને સદ કેળવણીથી નવયુગલ પ્રેમી જોડાં ઉત્પન્ન થાય જગનિયંતા અમારી આર્યભુમિનો ભાગ્યોદય જલ્દી પ્રાપ્ત થાય. એમ અમો ઇચ્છીયે છીએ. અસ્તુ.

સમાપ્ત.